

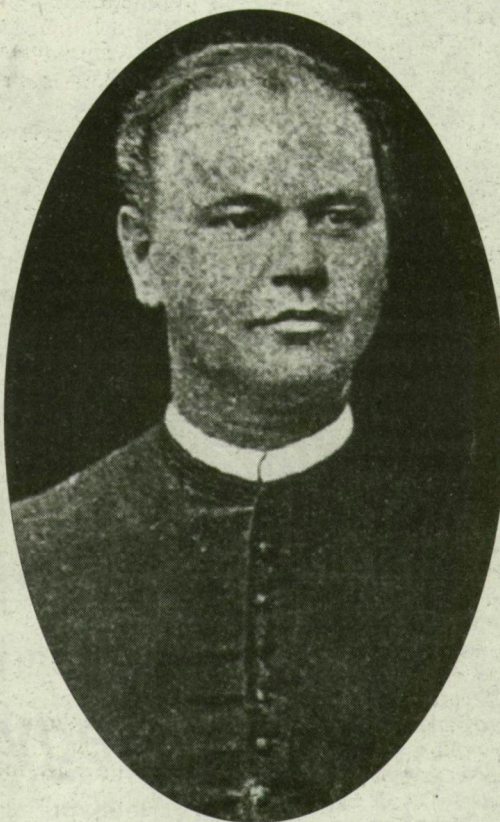

Péter László

Kálmány Lajos adósai vagyunk

Talán éppen ma hetvenöt esztendeje, hogy Alsóvároson, az Oltványi u. 2. számú házban meghalt a magyar népköltészeti gyűjtés klasszikusa. Azt sem tudjuk, melyik napon. Mikor halálának hírért megvitték a Közművelődési Palotába Móra Ferencnek, a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum igazgatója kiment, hogy megmentse a paptudós hagyatékát. Kéziratait a Népírajzi Múzeum, levelezését a Somogyi-könyvtár számára szerezte meg. Az utolsó magyar sámán című remek tárcájában ezt írta:

„Pár heti könnyű betegeskedés után csöndesen átszenderült a másvilágra az öreg pap, akinek a szemét nem fogta le senki, mert nem volt senkije. Még csak takarítót sem tartott, mert az ő lakása valószínűleg nem volt takarítva attól a naptól kezdve, hogy beleköltözött. Egy kis iskolásgyerek találta meg a vackán, akitől rossz irkákat szokott venni kéziratpapírnak. Többnapos halott lehetett már akkor – patkányokat rezzentett el az ajtónyitás az arcáról. Nincs fantázia, amely elképzelhetné azt az elhagyatottságot, amelynek közepette a legnagyobb magyar folklorista utolsó éveit leélte.”

Kálmány Lajos, a magyar népköltészeti gyűjtés klasszikusa

sőbb ugyanott plébános, Várossy Gyula: „Hermann Miskán kívül nincs Önnél vénebb káplán a megyében.” „Széles Bánátnak vándorlegénye”, „morózus plébánosok szeszélyének tárgya.”

Csanádpalotai papgazda

1893-ban Kálmány kísérletet tett, hogy szülővárosában elnyerje a rókusi plébániát. Kudarcot vallott. „Az amúgy is indulatos természetű ember – írta Móra – rettenetes dühvel hagyta el Szegedet... Elment belőle szép piros képű, mosolygós szemű, fiatal papnak, és mikor évtizedek múlva visszatért belé, akkor már az egész világgal tengelyt akasztott, teljesen elvadult ősember gyanánt járt az idegen városban, amely ügyet se vetett rá.”

Csak egy évvel később lehetett plébánoshelyettes (adminisztrátor) Csanádpalotán. 1898-ban kapta meg plébánosi (parochus) kinevezését.

Kálmány itt egyházi tennivalói mellett gazdálkodásba fogott. Tanyát épített, állatokat tartott. Az tetszett a palotaiaknak, hogy a hatalmas, nagyerejű papjuk a bűzszaszakokat könnyedén emelve mutatta meg napszámosainak, hova öntsék a termést, az azonban nekik sem tetszett, ha plébánosukat a trágyáskocsi tetején pillantották meg. Még kevésbé tetszett egyházi fölötteseinek.

1906-ban a bővérű, jó borivó és folyton pipázó Kálmányt agyvérzés érte. Csernoch János püspök, a későbbi hercegprímás, várt gyógyulására, helyettest állított mellé, de végül 1910-ben nyugdíjba küldte.

Emberkerülő Diogenész

Ekkor tért vissza Kálmány szülővárosába, Anna húgának, Gácsér Antal pékmester feleségének alsóvárosi házába. Nyaranta Gyopárosfürdőn gyógyít-

kozott, de nem vetette meg a csorvási „természetgyógyász”, csodadoktor kúráit sem. Amint jobban érezte magát, folytatta gyűjtőmunkáját. 1914-ben egymás után két kötete is megjelent Hagyományok címmel. Mind a kettő csak prózát: meséket, népi anekdotákat tartalmaz; a második kötet egyetlen mesélőnek, az egyházaskéri Borbély Mihálynak mese-kincsét. Ugyanebben az évben adta ki a Kisfaludy Társaság Magyar népköltési gyűjtemény című sorozatában Ipolyi Arnold mese-gyűjteményét, amelyet Kálmány rendezett sajtó alá, látott el jegyzeteivel.

Emberkerülő lett; nem érintkezett rokonaival sem. Remeteségből többnyire kora hajnalban ment ki sétálni a kihalt utcákra. Nappal jobbadán csak akkor, ha a Somogyi-könyvtárban kellett valaminek utánanéznie. Ekkor ismerte meg őt Móra Ferenc. Így írta le: „Oszlopokon járó, nagytestű óriás; magamformájú ember, pedig én is megütöm a mértéket, kihasadt volna belőle kettő. Példátlanul nagy, gömbölyű koponya, violásba játszó, tömpe orrú szokrátszi arccal, pillátlan, kerek szemekkel, különös, tüzes katlanokkal, amelyekben egyszerre forrott fájdalom, gyűlölet, cinizmus és fanatizmus. Az egyik karja szélűtötten lógott, a másikkal mindig keféltette a kizöldült, eltűrkösödött, hosszú papi civilkabát mellét, s mentől jobban keféltette, annál több lett azon a pehely, a kenyérmorzsa és az a mefitikus bűzű dohánykaparék, amely belesül a pipa aljába...”

Jelentősége

Móra nem ok nélkül nevezte a különös paptudóst a legnagyobb magyar folkloristának. Munkássága számos ponton hozott újat a hazai népköltészeti kutatásba, szellemi néprajzba.

Mindenekelőtt gyűjtésének mennyiségével. Előtte senki sem gyűjtött ennyit. Életében hét kötetet adott ki, túlnyomórészt saját költségén. Hagyatékából

vaskos gyűjtemény jelent meg Történeti énekek és katonadalok (1952), s egy vékonyabb, de értékében sem kisebb Alföldi népballadák (1954) címmel. A maga nemében mindkettő úttörő jelentőségű. Balladagyűjtése megint elegendi a legnagyobb. Azóta is csak Kallós Zoltán gyűjteménye (Balladák könyve, 1971) múlta fölül. Kálmány gyűjtése bizonyította, hogy a ballada nem csupán, mint hitték, hegyvidéki, „székely műfaj”, hiszen legszebb változatait a törökidő óta Alföld is megőrizte.

A mennyiség nem minden: Kálmány gyűjtésének minősége is átlagon fölüli. Először azzal, hogy egy szűkebb tájnak belterjes, alapos búvárlásával adott képet a néphagyomány elevenességéről. „Szeged népeinek”, a szegedi nagytájának, a szegedi kirajzásnak, Temesköznek szájhangománnyát örököltette meg; Szegedét a Víz (1879) előtt mintegy Nóé bárkjába mentve.

Gyűjtésének különleges értéke történeti és társadalmi elmélyítése. Dózsa és Rákóczi emlékére ő talált nyomot a néphagyományban. „Illesse hála Kálmány Lajos emlékét – írta Esze Tamás, a kuruc költészet jeles kutatója. – Népköltészeti kiadványaiban s még kéziratokban lévő gyűjtésében előttünk áll Szeged vidékének gazdag, bár töredékes Rákóczi-hagyománya.”

Köteteinek bevezetőjében Kálmány alapos társadalomrajzot ad gyűjtőterületéről, fölvezet a temesközi nagybirtok bilincseiben vergődő földművelésszegénység nyomorságát. Ő volt az első magyar „falukutató”. Közölt dalokat, amelyek a nép keserűségét fejezték ki. Balladáinak komor hangütéséből a népsors is kiérezhető. Kálmánynak a népével vállalt együttérzését bizonyítja részvétele az 1892. évi óteleki lázongásban. Nem véletlenül nevezte Móra „parasztpapnak”.

Tudománytörténeti szempontból úttörő volt szövegeinek hű lejegyzésével.

Addig a népköltés közreadói irodalmi szempontból átírták a nemegyszer vaskos mondatokat. Benedek Elek Kálmányt is erre biztatta, bírálva, amiért ragaszkodott adatközlőinek akár nyelvi pongyolaságaihoz is. Am Kálmány tudta, hogy a tudomány számára a minél pontosabb szövegűség elengedhetetlen. Már a Koszorús első kötetének előszavában megírta: „Mindent úgy nyomattam ki, amint a hallás után leírtam...” A népköltészeti kutatás, a folklorisztika ezzel vált el a különben jogos, ám egyoldalú irodalmias szemlélettől, s lett független, önálló szempontú tudományág.

Abban is első volt Kálmány, hogy fölismerte a népdal, ballada szövegének és dallamának elválaszthatatlanságát. Kortársai följegyezték, hogy körükben gyakran dalolta, dúdolta gyűjtött dalait. Kottázni sajnos nem tudott, így nem jegyezhetette le a dallamokat, de élete végén a Bartók és Kodály előtt már fonográfgyűjtő Vikár Bélától az írárt érdeklődött, hogyan juthatna ő is Edisonnak e csodás találmányához. Az akkor még nagyon súlyos hangfölvévi gépet azonban a béna kezű öregember nem tudta volna cipelni, kezelni.

Ósvallási tanulmányai is úttörő jelentőségűek. Következtetéseikhez a rokon finnugor népek szellemi kultúrájával való gondos összevetéssel jutott. Fölismerte a néphagyomány alaptörvényét, az örökös változást. Figyelembe vette a szellemi hatásokat, pl. az iszlám nyomait a magyar néphitben. Mitológiai vizsgálatainak eredményességét csak a korabeli ismeretek általános hiánya korlátozta, elsősorban a fogyatékos tudás a sámánizmusról. Erről viszont nem ő tehet. A sámánizmus legjelesebb kutatója, Diószegi Vilmos – éppen az én Kálmány-élettrajzomnak (1952) más tekintélyektől befolyásolt lebecsülő álláspontjával szembeszállva – meggyőzően bizonyította Kálmánynak ebből érdemeit is (Az ősi magyar hitvilág, 1971).

Elsőként ismerte föl Kálmány az „egyszerű formák”, a mesénél kisebb prózai hagyományok (adomák, rigmusok, hiedelmek, találos kérdések stb.) jelentőségét. Először ő közölte 1891-ben tíz népi imádságot; felét Szőregről. Addig erre ügyet sem vetettek a kutatók; nem tekintették a folklór részének. Kálmány után is hosszú idő telt el, míg Bálint Sándor (1937), Erdélyi Zsuzsa (1974), Polner Zoltán (1978) és azóta mások is az archaikus népi imádságok gazdag termését takaríthatták be.

Utoljára, de nem utolsósorban Kálmány volt a modern folklórkutatás jellemző ágának, a népi egyéniségkutatásnak úttörője. Egyetlen mesemondónak, Borbély Mihálynak meséit közreadva fölismerte a közösségben munkálkodó egyén szerepét a néphagyomány megőrzésében és továbbadásában: a változatképzésben. A népköltészet változataiban él, s e változatok alkotója a népi tehetség (mesefa, nótafa, faragóművész, fazekas, táncos s így tovább). Azóta a magyar kutatás számos mesemondó egyéniségre lelt (Fedics Mihály, Pandúr Péter, Ami Lajos stb.). Tájunkon Bálint Sándor tette közzé a zombói Tombác János mese-kincsét.

Adósságaink

„Nádtetejű félház tenyérnyi udvaráról volt a temetés

– tudósít Móra Ferenc – zuhogó esőben; a koporsótól öt lépésnyire szemétdomb; rothadt kukoricaszárból ágyazva padló a sárban, hogy a halottvivők ne káromkodjanak olyan nagyon, mikor a koporsót kiviszik az utcára; a nyitott kapuban két öregasszony, rongyos kolduskák sopánkodnak a világ folyásán.

Tudós, akinek egész életében a néplelékben való vájkálás volt a mestersége, soha stílusosabb környezetben nem hagyta még el a világot, mint Kálmány Lajos. Díszkíséretet azoknak a keserősége szolgáltatott az utolsó úthoz, akik tudták, hogy mekkora értékeket jutalmazott ebben a dísztelen végben a magyar élet.”

1919 tele volt; a véres háború, véres forradalmak, véres ellenforradalom utáni nyomorúság napjaiban nemhogy az ország, de a Város sem vett tudomást Kálmány Lajos haláláról. „Az a három kaszakapakerülő, aki a temetőig kísérte a néhai papot a kocsiút térdig felcsapó latyakjában, az nem számított. Az nem társadalom volt, csak három vidéki íróember.” Móra Ferenc, Szalay József, Cs. Sebestyén Károly volt e három funérátor.

Szülővárosa és hazája ma sem tud sokkal többet Kálmány Lajosról, mint halálakor. Művei könyvritkaságok, még az ötvenes években hagyatékából megjelentek is, hát még a száz év előttiek. A reprintkiadások özönében rájuk is sort lehetne keríteni. Tanulmányaiból gyűjteményt kellene megjelentetni; róla, életéről és munkásságáról emlékkönyvet. Negyven éve nem folytatódik hagyatékának közkinccsége tétele: egy kötetnyi népmese, egy kötetnyi hiedelem vár kiadásra a Kálmány Lajos népköltési hagyaték címmel elkezdett sorozatban. Külön kötetbe kívánkoznak össze balladái: nemcsak az Alföldi népballadák kiadottak, hanem a többi kötetében szétszórtnak megjelent valamennyi. Részint ez mutatná meg igazán Kálmány balladagyűjtői munkásságának teljességét, részint pedig a székeley mellett a dél-alföldi népballada-költészet gazdagságát és szépségét.

Móra Ferenc 1928-ban föltette a kérdést: „Lesz-e valahol, valamikor a legnagyobb magyar folkloristának valami kis emléke a szülővárosában? Egy kis mellszobor, egy relief vagy legalább egy márványtábla? Valamelyik nagyszavú embere vagy vezető testülete a városnak kezébe vehetné a dolgot. Ha már szegyeinken kell magunkat a jövődőlő előtt az utolsó magyar sámán életéért, haláláért, legalább az emléke megbecsülése legyen javunkra szóló, enyhítő körülmény.”

A Dugonics Társaság 1944-ben, a német megszállás előtti napokban kezdeményezte Kálmány Lajos szobrának fölállítását a nagyalomással szemben, a Boldogasszony sugárút és a Szent Ferenc utca sarkán levő kis parktükörben. Rossz időben, háborús időben; nem lehetett belőle semmi. 1947-ben egyetemi és főiskolai hallgatók Kálmány Lajos Köre emléktáblát avatott az Oltványi utcai házban: ma is ez az egyetlen emléke szülővárosában a nótás papnak. Tápai Antal rézművész a szőregi plébánia falán, Kálmány egykori kápláni szobájának ablaka mellett 1983 óta őrzi arcát.

De mellszobrának ott volna a helye a Nemzeti Emléksornokban. Bálint Sándor mellett.